

דקדוק ללומדי עברית דוברי אנגלית

רבקה בליבוים

Gila Freedman Cohen and Carmia Shoval

Easing into Modern Hebrew Grammar

הוצאת מאגנס, 2012

שני כרכים, 1059 עמ'.

מבנה הספר

זהו ספר יעץ ללומדי העברית כשפה זרה שהאנגלית היא שפת האם שלהם או שהם שולטים בה במידה מספקת. הספר מרשים בעושרו, וניכר שהושקעה בו עבודה רבה מאוד. היה אפילו ראוי לקרוא לו: 'לכל שאלה תשובה'...

מחברות הספר הן מורות בכירות ביחידה להוראת עברית באוניברסיטה העברית בירושלים, שתיהן שולטות בעברית ובאנגלית שליטה מלאה והיו מודעות היטב לבעיות העולות מניתוח מעמת של שתי השפות. עובדה זו תרמה רבות לאיכות ההסברים בספר ולבהירותם. הרבה מהנושאים בספר נקבעו, כך נראה, לאור הבעייתיות של העברה משפת האם האנגלית לעברית.

קהל היעד, כהגדרת הכותבות, הוא תלמידים דוברי אנגלית הלומדים עברית כשפה זרה והמחפשים הסברים בלשונם לתופעות דקדוקיות בעברית. הכותבות ניסחו את ההסברים בלשון שאינה טכנית מדי, כדי שיהיו ידידותיים לקורא. בספר דוגמות בעברית המתורגמות תמיד לאנגלית. הוא מכוון לתלמידים שכבר קוראים עברית ומניח ידע מסוים בדקדוק ובאוצר המילים. החומר שבו מקיף את החומר הנלמד ברמת המתחילים (אך מתבסס, כאמור, על ידיעת הקריאה) וברמת הביניים, לפי החלוקה המקובלת. הפרקים בנויים כך: הצגת הנושא, סיכומים קצרים בסוף התת-פרקים, סיכום הפרק בסופו ותרגול קצר בליווי תשובות הן לאורך הפרק הן בסופו. הצגת החומר נעשית לכל אורך הספר בדרך של שאלות ותשובות, כדי לערב יותר את הלומד ולאפשר תהליך למידה שאינו פסיווי כולו. דרך זו יעילה ביותר לצורך הסבר הנושא ובירורו. כמו כן יש לאורך כל הספר הערות והפניות מוצלבות לחומר רלוונטי המופיע בו, והן מועילות מאוד.

החומר מוצג בספר בצורה בהירה וברורה ביותר. הבהירות מושגת בעזרת העיצוב שצבעיו מקלים על השימוש בטקסט: אדום, כחול וסגול להבלטת החומר החדש והחומר הבסיסי. כן יש שימוש בשש צלמיות המסמנות את הנושאים הבאים: 1. הקדמה בראש כל פרק; 2. אזהרה והדגשת נושא המועד לשגיאה; 3. העשרה והרחבה, לא תמיד ישירה, לנושא הפרק; 4. חזרה במהלך הפרק; 5. סיכום הפרק; 6. בדיקה עצמית. גם הכותרת הרצה עוזרת להתמצאות.

בסוף הספר מובאים גם חמישה נספחים שימושיים: 1. מינו של שם העצם; 2. צורות הרבים של שם העצם; 3. נטיית מילות היחס; 4. פעלים ומילות היחס המוצרכות שלהם; 5. מילות קישור.

הכרעות נכונות

המחברות ניסו לפשט את הניסוח הדקדוקי ולהימנע ממונחים דקדוקיים טכניים מדי. יש הימנעות מוחלטת כמעט משימוש במונחי דקדוק מסורתיים (משפט לוואי, משפט זיקה וכו'). במקרים אחדים (למשל במונחים בניין, סמיכות) הן השתמשו בתעתיק ולא תרגמו את המונח לאנגלית. הכתיב בספר הוא לפי כללי הכתיב המלא שניסחה האקדמיה ללשון העברית, אף כשיש שימוש בניקוד. כשהדבר מתבקש יש בספר הבחנות משלביות.

ההכרעות וההחלטות בספר מביאות בחשבון את המקובל בעברית הישראלית הטבעית ולא תמיד מצייתות לכללים הנורמטיביים. החלוקה להברות, למשל, נעשית בספר לפי ההגייה הישראלית בת ימינו ולא לפי כללי הדקדוק המסורתי (בפועל דיבר אין הכפלה של ה-ב בחלוקה להברות). בפועל הועדפה הצורה המקובלת כִּתְבָתֶּם ולא הצורה הנורמטיבית – כְּתִבְתֶּם.¹ המחברות הסתייעו בהחלטות האקדמיה בנושא נורמטיביות וכן הסתמכו על אינפורמנטים נוספים מלבדן. לעתים הועדפה ההגייה הנורמטיבית. כך בחרו המחברות לתעתק את המילה הסביר [s] באנגלית ולא ב[z] כפי שהיא מתבצעת למעשה לעתים קרובות. כללי התעתיק המשמשים בספר מוסברים בהקדמה, וכן מובאת בהקדמה רשימת הקיצורים המשמשים בספר.

מקומו של הדקדוק בהוראת העברית ובספר

לעתים קרובות נחשפים לומדי העברית כשפה שנייה ללימוד דקדוק מסודר בפעם הראשונה תוך כדי לימוד העברית. לא פעם קורה שתלמידים כאלה אינם יודעים מהו שם תואר ומהו שם עצם אף בשפתם שלהם. ספר זה, בדומה לספרים אחרים להוראת עברית, מבהיר למעשה מושגים אלה ללומד השפה ומקנה לו ידע דקדוקי כללי. פעמים רבות לומדי השפה ששפת האם שלהם אנגלית אינם מבינים את כל ההסברים הדקדוקיים בכיתה, וגם אם הם מבינים אותם, אין זאת אומרת שהם שולטים בנושא הדקדוקי הנלמד. אין דומה הבנה ראשונית להבנה עמוקה, להפנמה וליכולת שימוש פעיל בקטגוריה. ספר זה מאפשר עוגן, חזרה, מעין 'בית' ללומד השפה העברית, שהוא יכול לחזור אליו בכל עת ולהבהיר ולהעמיק כל נושא שנדון בכיתה.

פרקי הספר דנים בענייני תצורה, במערכת הפועל, בתחביר ובענייני הגייה וקתיב. אפשר להגיע לנושא המבוקש בדרכים אלו: 1. דרך התוכן הכללי בראשית הספר; 2. דרך תוכן מפורט יותר בראש כל פרק; 3. דרך המפתחות שבסוף הספר: מפתח נושאים באנגלית ומפתח מילים בעברית שהוא תערובת של מילים לקסיקליות ומילים דקדוקיות.

לשם הדגמת מבנה הספר וההפניות לנושא מסוים בחרתי בפרק העוסק בנושא הסמיכות. בתוכן הכללי שבראשית הספר יש הפניה לסמיכות, וכך כתוב בו בנושא הסמיכות: סְמִיכוֹת: Smeechoot. Noun-Noun Phrases. ההפניה היא לעמוד 170. בעמוד 170 באים בראשית הפרק הנושאים הנידונים בו (תרגמתי אותם לעברית) והם:

מהי סמיכות

הקשר הסמנטי בין שמות העצם בסמיכות

שינויים בשם העצם הראשון בצירוף הסמיכות

יידוע הסמיכות

סמיכות בעלת יותר משני שמות עצם²

1 כך נוהגים ספרי לימוד רבים להוראת העברית. ראו, למשל, פועלי בניין, ספרה של מזל כהן וידנפלד, ופועל+, מאת ר' בליבוים, (הוצאת מגנס). בספר זה וכן בספרים שהוזכרו מובאות גם הצורות הנורמטיביות.

2 בספרי, תחביר+ כיניתי זאת שרשרת סמיכות.

ריבוי הסמיכות
הוספת שם תואר לסמיכות
סמיכות לעומת שם ושם תואר

דרך הוראה זו של הסמיכות על כל פניה מקובלת בכיתות העברית החל מרמה א' וכלה ברמות הגבוהות. הלומד יכול לחזור לפרק הסמיכות שבספר זה לאחר שהנושא נלמד בכיתה ולהבהיר לעצמו שוב ושוב את הנקודות השונות. כאמור, ניתן להגיע לפרק זה גם בעזרת המפתח האנגלי המפורט והבהיר שבסוף הכרך השני של הספר, ובו תחת הערך סמיכות באים תת-ערכים אלה (תרגמתי אותם לעברית):

שם ושם תואר
יידוע
צורות
הצורות פה ואב [פי האתון, אבי הכיתה]
התאמת הסמיכות לשם התואר
התאמת האוגד (המכונה כאן 'מקשר') לסמיכות
התאמת הפועל לצירוף הסמיכות
מספרים ושמות עצם
ריבוי הסמיכות
כמתים (רוב ה, כל ה)
חיטוף תנועות בסמיכות
שמות סגוליים
שמות פעולה

כל אלה מופיעים במפתח שבסוף הספר תחת הערך סמיכות. חלק מהערכים האלה אינם מופיעים בפרק הדין בסמיכות, אבל יש בהם אזכור לסמיכות כשהם נידונים במקומם (למשל שם הפעולה). אם כך, הלומד יכול להגיע לנושא, שהוא מבקש להבהיר לעצמו, בכמה דרכים: דרך התוכן הכללי, דרך תוכן הפרק, דרך המפתח שבסוף הספר, ולעתים קרובות גם דרך מפתח המילים בעברית.

מבנה הפרקים

כל פרק בנוי באותו אופן, וכך גם בנוי פרק הסמיכות: תוכן קצר של העניינים הנדונים בפרק, הסבר המושגים הנדונים בו בלויית דוגמות מתורגמות, הרחבות למיניהן, חזרה בסוף כל תת-פרק. תרגיל חזרה קצר לבחינה עצמית בלויית תשובות מופיע בסוף כל תת-פרק. בתוך הפרק עצמו (עמ' 170-200) יש הסבר שיטתי של המבנה, המתחיל בשיבוצו בקטע קצר ובהבלטת צירופי הסמיכות בעזרת שימוש בצבע כחול. לאחר מכן בא תרגום הקטע לאנגלית. צירופי הסמיכות מובלטים בו, שוב בעזרת שימוש בצבעים (כחול ואדום). לאחר מכן באה סדרת שאלות המבהירה את משמעות הסמיכות, התייחסות למיקום השונה בעברית ובאנגלית (חנות נעליים לעומת shoe store) ולאופן הבעה שונה (שימוש ביחיד לעומת שימוש ברבים בצירופים מקבילים). כמו כן המחברות מדגישות את העובדה שתכנים שונים עשויים להיות מובעים במבנה שונה בעברית ובאנגלית (דגל ישראל = סמיכות בעברית ובאנגלית שם ושם תואר). אגב דיון זה יש הרחבה בהבדלי ההגדרות לשם תואר בעברית ובאנגלית. בהסבר על עץ לימון נאמר כך: לימון בעברית הוא שם עצם, משום שיש לו רק שתי צורות (לימון, לימונים), ולא ארבע צורות שם התואר (אבל ה'משום' שלהן הוא כנראה לא נימוק אלא הצעת דרך לתלמיד כיצד לבדוק את הצירוף).

לאחר מכן המחברות עוברות לדון במשמעויות השונות שמשקפת הסמיכות. במשמעות השייכות מציינות המחברות שהדרך הרגילה בעברית היום היא הסמיכות הפרודה ומציינות שקשה לצפות מתי יש שימוש בסמיכות הרגילה.

נראה שכדאי היה לציין שיש צירופי סמיכות שגורים המביעים שייכות ואינם מנועים בעברית שלנו, ובכללם הדוגמה המובאת אצלן: 'ארמון המלך', או צירוף כמו 'בית הנשיא' שהוא שגור, וכן ראוי היה לציין את ההבדלים הנוצרים לעתים בין החלופות השונות: בעיית הפליטים / הבעיה של הפליטים (וכבר כתב רוזן על כך, וכך גם בספרי תחביר+, עמ' 37). מובן שבמסגרת ספר כזה אי אפשר היה לכלול את כל משמעויות הסמיכות, והובאו בו רק המשמעויות העיקריות.

לאחר מכן יש מעבר לדיון במבנה, בשינויים החלים בסמיכות, כולל הערות חשובות על חיטוף התנועות בסמיכות. נושא זה של שינוי בתנועות ושל חיטוף התנועות אינו זוכה כמעט לטיפול בספרי העברית להוראת שפה שנייה, כנראה משום שהוא נחשב רחב מדי וקשה מדי להכללה, ואילו כאן הוא נדון בהרחבה.

בספר מובאות סמיכויות מיוחדות כמו שנים < שנות החמישים, ונאמר שחל שינוי בסיומת הרבים. נראה שהיה נכון יותר לומר שיש שתי צורות רבים לשם העצם ושאת מהן משמשת בסמיכות – השוו פלאי פלאים וארץ הפלאות, ימי המשיח וימות המשיח ועוד. נושא זה אינו ממוצה כאן בתוך הפרק על הסמיכות. לא הצלחתי למצוא את הדיון הרחב בו בעזרת המפתחות או התוכן.

לאחר מכן באים תת־הפרקים האלה: יידוע הסמיכות, כולל אזכור של דרכי היידוע השונות; שרשרת סמיכויות (אין כאן הערות נורמטיביות סגנוניות); ריבוי הסמיכות; הוספת שם תואר לצירוף סמיכות והסבר סדר ההצטרפות של המרכיבים בצירוף המורחב, דו משמעות בסמיכות בצירוף שם התואר; צירוף סמיכות לעומת שם ושם תואר על השתמעויותיהם המבניות.

הפרק שלאחריו דן בסמיכות כפולה, והוא אינו תת פרק בתוך פרק הסמיכות. כאמור, בתוך תת־הפרקים משולבים סיכומים קצרים ותרגילים קצרים עם פתרונות העוזרים להטמעת החומר.

הנושאים שבספר והירידה לפרטים

נושאים רבים מאוד נידונים בספר הזה, ורמת הירידה לפרטים מרשימה. הנה דוגמות לנושאים הנידונים בספר: המבנה 'זה את זה', 'אחד את השני' והערות עליו; מבטא מילות היחס לפני גרוניות; התנהגות המספרים במבנים שונים; תת פרק על ה' המגמה; יציאה מפונקציה (תת פרק שעוסק בביטוי 'מתי'), כלומר במילות זמן, ובו שימת לב מיוחדת לתת-חלוקות כמו 'כל כמה זמן' – כל בוקר, כל שבוע וכו'; דיון בתואר הפועל ובמבנים שונים שמשמשים להבעתו; הצגה בהירה של הבניינים ומשמעויותיהם; דיון בגזרות הנלמדות ברמות אלה (בפעלים הנלמדים ברמות המתחילים והביניים מתוך הגזרות הקיימות); דיון בפונקציית הציווי ובצורת הציווי שהיא רק אחת מהצורות למימושה; דיון במבני פעיל-סביל; דיון רחב מאוד בהגייה הן בפועל הן בשם; דיון במשפטים שמניים מיוחדים, באוגד תוך התייחסות לשפת הדיבור (גידול ילדים זאת זכות); משפטים סתמיים; משפטי שאלה; מבנים חלופיים (לא... אלא); דיבור ישיר ועקיף (בספר: דיווח על דיבור, מחשבות או רגשות), ועוד הרבה.

אחד מתוצרי הלוואי של החיפוש אחר ניסוח לא טכני מדי הוא הארה על מהות המבנה. כך, כאמור, הוגדר המבנה 'לא... אלא' כמבנה חלופי, ואכן זו הגדרה מרעננת למבנה שבדרך כלל מוגדר כמבנה ניגוד. הוא הדין באשר למשמעויות הביניים, שזכו כאן לנקודת מבט חדשה.

הערכה כללית

הספר הוא בן 1059 (!) עמודים, והיקפו מרמז על היתרון שבו אך גם על חסרון מה. אין נושא – פונולוגי, מורפולוגי, תחבירי ולעיתים קרובות גם סמנטי – הנלמד ברמות המתחילים וברמות הביניים שלא נדון בו. מכאן גם היקפו הרחב. יש הרבה עצים ביער הזה, וכולם מטופלים בתשומת לב ובדיוק מרבי. ריבוי

העצים מסתיר לעתים את היער, ולטעמי, אולי היה ראוי לקצר. למשל, לא הייתי מייחדת תת־פרק לפעלים בבניין פיעל שמתחילים באות 'י' אלא מטמיעה אותם בבניין פיעל הרגיל. אך יש כאן בהחלט שיקול דעת מכוון, שכאמור יצר ספר עב כרס ביותר בעל שני כרכים. על בעיה זו ניסו המחברות להתגבר, בעזרת הערות צולבות המפנות הלוך ושוב למקומות הרלוונטיים וכן בעזרת המפתחות המפורטים מאוד. היקפו הרחב של הספר עלול אולי להרתיע, אך יש לזכור שאין מדובר בספר המיועד לקריאה רצופה אלא לעיון בנושא רלוונטי ללומד לפי הצורך. אין זה ספר שהלומד יכול לקחת אותו עמו לכיתה. זהו ספר שחוזרים אליו לעיון בבית או בספרייה.

בעיקרו של דבר, אין ספק שמדובר בכלי נפלא המכיל נושאים רבים ביותר. הנושאים הנידונים ידועים ברובם למורים, וייתכן שהם מלמדים את רובם בכיתה. החידוש כאן הוא שכל החומר הזה נגיש לתלמיד, והוא יכול לחזור אליו שוב ושוב ולהבהיר לעצמו נושאים הטעונים הבהרה. הדוגמות בספר כולן טבעיות ואינן מאולצות, והניסוח בהיר וידידותי. אין, לדעתי, ספר יעץ שמתקרב לרמתו של הספר שלפנינו. עצם הימצאותו של ספר כזה בספרייה של מוסד השכלה כלשהו תקל על המורה, שכן הוא יכול לשלוח אליו, בהפניה מדויקת, תלמידים מתקשים או תלמידים המעוניינים להרחיב ולהעמיק בנושא הנלמד בכיתה.

במפעל הזה הושקעה עבודה רבת שנים, וההשקעה ניכרת ברמתו הגבוהה של הספר. הוא מומלץ בחום לכל תלמיד עברית המסוגל להתמודד עם השפה האנגלית, וראוי שיהיה מצוי בכל מוסד המלמד עברית כשפה זרה. הוא מעורר הערכה ל'עבודת הנמלים' שהושקעה בו, ליסודיות, לדיוק ולהיקף הנושאים הנידונים בו, ואני צופה שימשיך לשמש את הלומדים עוד שנים רבות.